

دولت اسلامی و نظام توزیع درآمد

«ویلیست جدید»

تألیف
دکتر وسعت علیچ

با مقدمه:

دکتر کمران ندی

عضو هیئت علمی دانشگاه امام صادق علیه السلام

انتشارات
دانشگاه امام صادق علیه السلام

عنوان: دولت اسلامی و نظام توزیع درآمد (ویراست جدید)

مؤلف: دکتر وهاب قلیچ

مقدمه نویس: دکتر کامران ندری

ناشر: دانشگاه امام صادق علیه السلام

ویراستار ادبی، صفحه‌آرا و طراح جلد (یونیفرم): محمد روشنی

نمایه‌ساز و ناظر نسخه‌پردازی و چاپ: رضا دیبا

چاپ و صحافی: سپیدان تهران

چاپ اول: ۱۳۹۶

قیمت: ۱۸۰/۰۰۰ ریال

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۵۶۳-۵

تهران: بزرگراه شهید جمعی، پ. مدیریت، انتشارات دانشگاه امام صادق علیه السلام

صندوق پستی ۱۵۹-۱۴۶/۵ پ. تی: ۱۴۶۵۹۴۴۶۸۱ • تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲

فروشگاه اینترنتی: q.ir :w.l :tabe • E-mail: press@isu.ac.ir

سرشناس: قلیچ، وهاب، ۱۳۶ -

عنوان و نام پدیدآور: دولت اسلامی و نظام توزیع درآمد (ویراست جدید) / تألیف وهاب قلیچ؛ با مقدمه کامران ندری.

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام، (ع)، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: ۳۱۷ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۵۶۳-۵

موضوع: درآمد - توزیع - جنبه‌های مذهبی - ایران

موضوع: اسلام و اقتصاد

موضوع: تعدیل اقتصادی - ایران

شناسه افزوده: ندری، کامران، ۱۳۴۶ - مقدمه‌نویس

شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)

شماره کتابشناسی ملی: ۳۷۶۹۱۶۴

تمام حقوق محفوظ است. هیچ بخشی از این کتاب بدون اجازه مکتوب ناشر قابل تکثیر یا تولید مجدد به هیچ شکلی از جمله چاپ،

فتوکپی، انتشار الکترونیکی، فیلم و صدا و انتقال در فضای مجازی نمی‌باشد.

این اثر تحت پوشش قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان ایران قرار دارد.

فهرست مطالب

۱۱	سخن‌نشر
۱۳	مقدمه
۱۷	پیشگفتار
۱۹	فصل ۱. کلیات
۱۹	۱-۱. ضرورت بحث
۲۰	۲-۱. اهداف
۲۰	۳-۱. سؤال‌های اصلی
۲۰	۴-۱. ادبیات موضوع
۲۳	۵-۱. نوآوری
۲۴	۶-۱. روش انجام
۲۴	۷-۱. فرضیه‌ها
۲۴	۸-۱. تقسیم‌بندی و معرفی فصل‌ها
۲۶	یادداشت‌ها

فصل ۲. عدالت اقتصادی و توزیع درآمد..... ۲۹

- ۱-۲. عدالت اقتصادی..... ۲۹
- ۱-۱-۲. دسته‌بندی‌های نظریات عدالت اقتصادی..... ۳۰
- ۲-۱-۲. عدالت اقتصادی از دیدگاه اندیشمندان..... ۳۳
- ۱-۲-۱-۲. عدالت اقتصادی از دیدگاه برخی از اندیشمندان غیرمسلمان..... ۳۳
- ۲-۲-۱-۲. عدالت اقتصادی از دیدگاه برخی از اندیشمندان اسلامی..... ۴۶
- ۲-۲. توزیع درآمد..... ۵۵
- ۱-۱-۲. تعریف..... ۵۵
- ۲-۱-۲. اهمیت توزیع عادلانه درآمد..... ۵۶
- ۳-۱-۲. معیارها، توزیع درآمد..... ۵۷
- ۱-۳-۲-۲. معیارهای مبتنی بر شایستگی و لیاقت..... ۵۷
- ۲-۳-۲-۲. معیارهای مبتنی بر مطلوبیت..... ۵۸
- ۳-۳-۲-۲. معیارهای مبتنی بر مساوات..... ۶۰
- ۴-۲-۲. نظریات توزیع درآمد..... ۶۲
- ۱-۴-۲-۲. نظام سرمایه‌داری..... ۶۲
- ۲-۴-۲-۲. نظام سوسیالیسم..... ۷۰
- ۵-۲-۲. توزیع عادلانه درآمد از دیدگاه اسلام..... ۷۲
- ۱-۵-۲-۲. نقد و بررسی معیارهای مطرح شده..... ۷۲
- ۲-۵-۲-۲. معیارهای توزیع عادلانه از دیدگاه اسلام..... ۷۷
- ۳-۵-۲-۲. نظام توزیع از دیدگاه اسلام..... ۸۸
- جمع‌بندی..... ۹۶
- یادداشت‌ها..... ۹۷

فصل ۳. نقش و اندازه دولت در توزیع درآمد در اقتصاد متعارف..... ۱۱۱

- ۱-۳. دخالت دولت..... ۱۱۱
- ۱-۱-۳. تعریف..... ۱۱۱
- ۲-۱-۳. گستره دخالت دولت در مکاتب اقتصادی..... ۱۱۲

۱۲۲	۲-۳. نابرابری درآمدی
۱۲۴	۱-۲-۳. نابرابری در توزیع عمومی درآمدها
۱۲۸	۲-۲-۳. عوامل نابرابری‌های درآمدی
۱۳۹	۳-۳. نقش و اندازه دولت در نظام توزیع درآمد
۱۴۵	جمع‌بندی
۱۴۷	یادداشت‌ها

فصل ۴. دولت و نقش توزیع عادلانه درآمد

۱۵۳	۱-۴. اختلال دولت در نظام اقتصادی اسلام
۱۵۳	۱-۱-۴. اهداف اقتصادی دولت اسلامی
۱۵۸	۲-۱-۴. مبانی نظری دولت اسلامی در اقتصاد
۱۶۰	۳-۱-۴. سه حیطه کلی مداخله دولت
۱۶۴	۲-۴. اسلام و نابرابری‌های توزیع درآمد
۱۶۶	۳-۴. نقش دولت اسلامی در نظام توزیع
۱۷۰	۴-۴. اقدامات و سیاست‌های دولت اسلامی جهت برقراری توزیع عادلانه درآمد
۱۷۱	۱-۴-۴. توزیع قبل از تولید
۱۷۳	۲-۴-۴. توزیع پس از تولید
۱۸۴	۳-۴-۴. توزیع مجدد
۱۹۵	۵-۴. اثرات تغییرات اندازه دولت در بُعد تصدی‌گری بر توزیع درآمد
۱۹۷	جمع‌بندی
۱۹۹	یادداشت‌ها

فصل ۵. شاخص‌های توزیع درآمد و شاخص‌های اندازه‌گیری اندازه دولت

۲۱۱	۱-۵. شاخص‌های توزیع درآمد
۲۱۳	۱-۱-۵. منحنی لورنتز
۲۱۴	۲-۱-۵. ضریب جینی
۲۱۶	۳-۱-۵. شاخص هرفیندال

۲۱۶	۵-۱-۴. انترویی تعمیم یافته
۲۱۸	۵-۱-۵. نسبت پراکندگی (نابرابری)
۲۱۹	۵-۱-۶. سهم مصرف فقرا
۲۱۹	۵-۱-۷. شاخص های اتنو-فریکی
۲۲۰	۵-۱-۸. شاخص های نابرابری آتکینسون
۲۲۱	۵-۲. شاخص های اندازه گیری اندازه دولت
۲۲۲	۵-۲-۱. شاخص های نقش تصدی گری دولت
۲۲۲	۵-۲-۱-۱. تشکیل سرمایه گذاری ثابت ناخالص بخش دولتی
۲۲۴	۵-۱-۲. اعتبارات تملک دارایی های سرمایه ای (پرداخت های عمرانی دولت)
۲۲۶	۵-۲-۲. شاخص های نقش حاکمیتی دولت
۲۲۸	۵-۲-۲-۱. مزینه مصرف پایانی (نهایی) دولت
۲۳۱	۵-۲-۲-۲. پرداخت های جاری دولت
۲۳۲	۵-۲-۲-۳. میزان درآمدهای مالی دولت
۲۳۳	جمع بندی
۲۳۴	یادداشت ها

فصل ۶. تحلیل رگرسیونی اثرات تعدیل اندازه دولت بر شاخص های توزیع درآمد

۲۳۸	۶-۱. روش شناسی
۲۳۸	۶-۱-۱. آزمون ریشه واحد
۲۴۰	۶-۱-۲. همگرایی متقابل (هم جمعی)
۲۴۱	۶-۱-۳. مدل تصحیح خطا
۲۴۱	۶-۱-۴. مدل تحقیق: ARDL
۲۴۲	۶-۲. معرفی داده ها
۲۵۰	۶-۳. نتایج
۲۵۰	۶-۳-۱. آزمون ریشه واحد متغیرها
۲۵۰	۶-۳-۲. برآورد مدل
۲۶۸	جمع بندی
۲۶۹	یادداشت ها

۲۷۱	فصل ۷. جمع بندی، نتیجه گیری و ارائه پیشنهادها
۲۷۶	پیشنهاها
۲۷۹	پیوست ها
۲۹۱	منابع و مأخذ
۳۰۳	نماینه

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي

فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ

(قرآن کریم، سوره مبارکه النمل، آیه شریفه ۱۵)

از جمله پرورش های اساسی که تمامی نظام های سیاسی در حوزه مدیریت راهبرد اقتصاد ملی به آن مواج هستند، روح و نظام توزیع درآمد می باشد، به گونه ای که ضمن تحقق اهداف مکان ناشی از توزیع درآمد در حوزه اقتصاد بتواند اصول موضوعه و اولیه آن ها را در عرصه های فرهنگ و سیاست نیز تقویت نماید. به همین دلیل می باشد که معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق (علیه السلام) سؤالا از نظام توزیع درآمد در دولت اسلامی را در دستور کار خود قرار داده و تلاش نموده است استفاده از نظریه های علمی موجود و اصول اولیه گفتمان اسلامی برای آن پاسخی درخشان بیاورد.

ناشر ضمن تقدیر از محقق محترم و اساتید ارجمندی که وی را در انجام این پژوهش یاری رسانیده اند؛ خرسند است تا نتایج یکی از تحقیقات کاربردی صورت گرفته در این حوزه را تقدیم علاقه مندان - اعم از محققان و مایران - برای این بخش - نماید. اگرچه نتایج پژوهش ها می تواند مورد نقد علمی و منصفانه کاشان قرار گیرد و از این طریق ارتقاء یابد؛ اما نباید این نکته را از نظر دور داشت که فرایند علم - رییجی می باشد. بنابراین ناشر امید دارد یافته های اثر حاضر بتواند گامی - هر چند کوچک - ما مؤثر - در توسعه نظری و تقویت سیاست اجرایی دولت اسلامی بردارد. برای این منظور ناشر همچون قبل از دریافت و نشر آثار تکمیلی - با نگاه اسلامی و بومی - استقبال می نماید.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

مقدمه

گسترش فعالیت‌های اقتصادی دولت می‌تواند مشکلات زیادی را ایجاد کند. عواملی چون فقدان انگیزه کاری، بروکراسی شدید و مشکل آفرین، استفاده نامطلوب از انحصارات، ضعف مدیریت، تغییرات سریع در مدیریت‌ها، فقدان مکانیزم صحیح پاداش و کیفر، پرداخت غیرهدفمند اارانه و حمایت‌های غیراقتصادی از صنایع و ... باعث شکست نظریه دخالت دولت در اقتصاد و مطرح شدن سیاست‌های کوچک‌سازی دولت در جهان گردید.

گرچه در دوران پیش از انقلاب کینزی نیز به که حک کردن دولت در ادبیات اقتصاد کلاسیک اشارات فراوانی شده بود؛ اما گرایش شدید به کوچک‌سازی دولت و تأکید بر انزوای دولت در عرصه بنگاهداری اقتصادی، تنها رویدادی بود که پس از ناکامی‌های اقتصادی دولت‌ها به‌طور ملموس در جهان احساس می‌شد و «کوچک‌سازی دولت» تنها اصطلاحی بود که در ربع انتهایی قرن بیستم با سرعت خیره‌کننده‌ای در بین دولتمندان و اقتصاددانان دنیا مورد استفاده قرار گرفت.

شاید در این بین سؤالاتی از این دست که آیا کوچک‌سازی دولت به‌طور مطلق باید صورت پذیرد؟ آیا نقش حاکمیتی و سیاست‌گذاری دولت‌ها نیز باید کوچک شود؟ و آیا کوچک‌سازی دولت، محدود و محصور به تقلیل نقش تصدی‌گری و بنگاهداری اقتصادی است؟ بسیار مورد توجه قرار گرفته است. اما به هر تقدیر به نظر می‌آید، نوبت آن فرا رسیده است که دولت پای خود را از بسیاری از حیطه‌ها کنار کشیده و توجه خود را

تنها معطوف به تصمیم‌سازی‌ها و سیاست‌گذاری‌ها نماید.

اما در ایران با تأخیری چندین ساله که بیشتر به علت استقرار حکومتی نوپا بر اثر پیروزی باشکوه انقلاب اسلامی و نیز تحمیل هشت سال جنگ نابرابرانه و طاقت‌فرسا با قدرت‌های بزرگ دنیا به نمایندگی عراق بود، مباحث کوچک‌سازی دولت خیلی دیر مورد توجه قرار گرفت. جنگ تحمیلی که رمق اقتصاد ملی را گرفته و بسیاری از فرصت‌های طلائی رشد و توسعه کشور را تباه نموده بود؛ منجر به آن شد که چرخش چرخ‌های اقتصاد کشور، وابستگی فزاینده‌ای به حضور دولت در تمامی زمینه‌ها پیدا نماید. از این رو بود که با وقفه‌ای چند ساله نسبت به جریان حاکم در جهان، سرانجام در تبصره ۳۲ قانون برنامه اول توسعه برای اولین بار به موضوع خصوصی‌سازی و کاهش اندازه دولت توجه شد.

پس از اتمام جنگ تحمیلی و از سال ۱۳۶۹ اقدامات اولیه برای شناسایی شرکت‌های قابل واگذاری انجام گرفت و در سال ۱۳۷۰ واگذاری شرکت‌ها به بخش خصوصی آغاز شد. گرچه تعدیل اندازه دولت در دهه ۱۳۷۰ روند بسیار کند داشت، اما در دهه ۱۳۸۰ دو اقدام این حرکت را رونق می‌دهد؛ تأسیس سازمان خصوصی‌سازی در خرداد سال ۱۳۸۰ اولین اقدام در این زمینه بود. کام دوم ابلاغ سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی در دو مرحله توسط مقام معظم رهبری در سال‌های ۱۳۸۴ و ۱۳۸۵ بود که بسیاری از موانع را برای تعدیل اندازه دولت بر طرف می‌نمود.

از سوی دیگر می‌دانیم که مقوله عدالت اقتصادی که بعضاً در عدالت توزیعی خلاصه می‌شود از مهم‌ترین وظایف هر دولتی است. عدالت اقتصادی مفهومی بسیار عام و بسیط دارد که نظریه‌پردازان و اندیشمندان هر یک به دستخوش فضای فکری خود به آن توجه کرده‌اند. در این بین توزیع عادلانه و مناسب درآمد یکی از معیارهای ملموس و عینی برای عدالت اقتصادی است که غالب متفکرین این حوزه به آن اتفاق نظر دارند. وظایف هر دولتی ریشه در اهداف و آرمان‌های مکتب فکری و ارزشی‌ای دارد که دولت از آن برخاسته و اولویت‌ها و نحوه عملیاتی کردن سیاست‌ها نیز از اهداف و آرمان‌های آن مکتب سرچشمه می‌گیرند. اجرای عدالت گرچه، گامی بلند و عالی بوده که برای هر دولتی حائز اهمیت است، ولیکن در یک دولت اسلامی بنابر اهدافی که نظام اسلامی برای آن مقرر داشته است، به مراتب بیشتر از دیگر دولت‌ها مورد توجه و تقاضا می‌باشد.

در اکثر کشورها برای تعدیل اندازه دولت، اهداف گوناگونی مطرح می‌شود، که غالباً

در این میان افزایش کارایی، هدف اصلی تعدیل اندازه دولت برشمرده شده است. اما آنچه در این بین کمتر به آن بها داده شده است، اثرگذاری اندازه دولت در تحقق عدالت توزیعی به عنوان یکی از مهم ترین شاخص های عدالت اقتصادی است که غفلت از این مهم در سیاست گذاری های دولت ممکن است به تبعات سوئی چون افزایش احساس محرومیت، افزایش ناهنجاری ها، کاهش انگیزه ها و ... منجر گردد.

همچنین با توجه به اصول و مبانی وظایف دولت در یک نظام اسلامی، در می یابیم که اصل تحقق عدالت اقتصادی و در ذیل آن توزیع عادلانه درآمد، جزو اصلی ترین الزامات سیاسی و مملکداری یک دولت اسلامی است؛ از این رو لازم است که نه تنها اندازه دولت بلکه تمامی وظایف، سیاست ها و عملکردهای دولت در راستای تحقق عدالت در جامعه قرار گیرد.

با بررسی تحقیقاتی که تاکنون انجام پذیرفته است در می یابیم که اثرات اندازه دولت و تعدیل آن بر مواردی چون رشد اقتصادی و تأمین فضای رقابتی، بارها و بارها با پیش فرض های گوناگون مورد تجارب و بررسی محققین و پژوهشگران واقع شده است. اما اهمیت این نکته که میزان دخالت دولت در اقتصاد از ناحیه دو بُعد حاکمیتی و تصدی گری، چه اثراتی بر نحوه توزیع درآمد در جامعه به عنوان یکی از جنبه های عدالت اقتصادی، بر جای می گذارد، بررسی دقیق این موضوع را ضروری ساخته است.

اثر حاضر سعی دارد تا با استمداد از منابع ارزشمند اسلامی چون قرآن کریم، روایات، تفاسیر عالمان جهان تشیع و ... و همچنین با استفاده از نتایج و دستاوردهای اقتصاد متعارف، نوع و میزان این اثرگذاری ها را کشف نمود و این نال ترین نوع ورود دولت به عرصه اقتصاد را که به بهبود نظام توزیع درآمد منجر شود معرفی نماید.

بسم الله التوفیق

دکتر کامران ندری

عضو هیئت علمی دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

پیشگفتار

این اثر که برگرفته از رساله‌های پایانی دوره کارشناسی ارشد اینجانب در دانشگاه امام صادق (علیه السلام) است، ضمن توجه به منابع غنی اسلامی و نیز دستاوردهای علمی اقتصاددانان متعارف و اقتصاددانان مسلمان سعی در پیوند دو مورد از مهم‌ترین مقولات اقتصادی در دهه‌های اخیر یعنی «نقش و اندازه دولت» و «توزیع درآمد» نموده است.

هدف مجموعه پیش‌رو، شناسایی و بررسی اقدامات و سیاست‌های لازم دولت اسلامی، جهت کاهش سطوح نابرابری‌های درآمدی و برقراری توزیع عادلانه درآمد در جامعه است. این مجموعه با بیانی از مفاهیم و معیارهای عدالت توزیعی، و جایگاه و نقش دولت در اقتصاد، اثرات تعدیل اندازه دولت در در آمد - کمیتی و تصدی‌گری را بر شاخص‌های منتخب توزیع درآمد مورد تحلیل و بررسی قرار داده است.

محتجوریت قرآن کریم و ادله‌ی روایی در تحقیقات و پژوهش‌های رشته علوم انسانی امری است که به هیچ‌وجه زیننده‌ی جامعه علمی و دانشگاهی کشور نیست. از این رو تلاش ما بر آن بوده که در مباحث اقتصاد اسلامی به عنوان یکی از مهم‌ترین شاخه‌های علوم انسانی - اسلامی تا حد امکان از نص صریح قرآن کریم و روایات حضرات معصومین (علیهم‌السلام) و تفاسیر گرانقدر فقهای عظیم‌القدر شیعی استفاده کرده و با استمداد از این بیانات قدسی هدف اصلی پژوهش را تعقیب نماییم.

لازم به ذکر است، آنچه در این کتاب به عنوان مباحث اقتصادی از دیدگاه اسلام بیان می‌شود، صرفاً برداشت ما بوده و انتساب آن به شریعت مقدس اسلام از استنباط و فهم

شخصی ما به دست آمده است. همچنین امیدواریم این تلاش در مسیر حق بوده و رضایت خداوند متعال، و نگاه پرخیر و برکت حضرت ختمی مرتبت محمد مصطفی (ﷺ) و ائمه هدی المعصومین (علیهم السلام)، قرین این فعالیت علمی قرار گیرد.

در اینجا جا دارد از زحمات فراوان و بی دریغ جناب آقایان دکتر کامران ندری، دکتر مهدی صادقی شاهدانی و دکتر احمد توکلی که راهنمایی‌های مؤثرشان در تدوین این مجموعه راهگشا بوده و همچنین معاونت محترم پژوهشی دانشگاه امام صادق (علیه السلام) که زمینه نشر و ارائه این اثر را فراهم نموده است صمیمانه تقدیر و تشکر کرده و برای ایشان از خداوند متعال، طلب توفیقات روزافزون نماییم.

این اثر تقدیم می‌شود به محضر پرشوکت و مبارک نور چشم عالمیان، ابی‌صالح المهدی حضرت حجه بن الحسن العسکری (علیه السلام) و روان پاک و مقدس شهدای گمنام مکتب اسلام به نام جان خود را در راه حق و حقیقت مخلصانه تقدیم داشته‌اند.

والسلام

وهاب قلیچ

(تابستان ۱۳۹۶ هجری شمسی)